

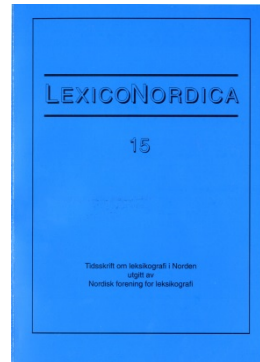
LexicoNordica

Titel: Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modernmåslærere

Forfatter: Ásta Svavarsdóttir

Kilde: LexicoNordica 15, 2008, s. 115-134

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ásta Svavarsdóttir

Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island

Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modernmåslærere

The aim of the project which is presented in the present article, is to gain insight into the status of dictionaries in contemporary Icelandic society. Though Iceland, with only 300,000 inhabitants, must be considered a very small dictionary market, many Icelandic dictionaries of various types, both monolingual and bilingual, have been published in the last few decades. A study of the national curriculum also shows that, from the age of nine, children and adolescents are to be trained in the use of dictionaries, as a part of learning their native language. The main focus in the article is on one of two sub-projects, i.e. a study of dictionary use among teacher of Icelandic as a native tongue. The study was in the form of a questionnaire, which was answered by 83 informants and submitted through the web. The teachers were both asked about their own use of dictionaries and their teaching of dictionary skills. According to the results, the informants in general have a very positive attitude towards Icelandic dictionaries. They frequently use dictionaries themselves, and teach their pupils and students to use them. However, the results are somewhat paradoxical. For example, most informants claim that they most frequently use dictionaries for language production, e.g. when writing. In that situation it might be expected that they primarily needed information on the formal and syntagmatic characteristics of words, mainly to be found in various specialised dictionaries for language use. Nevertheless, the majority said that they most often used general dictionaries, and that they most frequently looked up the meaning of words. This seems to indicate the strong status of traditional, general dictionaries, where the main emphasis is usually on semantic features rather than on the formal and syntactic characteristics of words and expressions, and the influence of such well known works on dictionary use in general. Another paradox revealed by the results is that even though the informants teach and encourage their students to use dictionaries in their school work, as they are expected to do according to the curriculum, only a part of the students have direct and easy access to dictionaries in the classroom.

1. Indledning

Projektet ”Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island” har som hovedformål at undersøge brugen af islandske ordbøger med fokus på ensproglige ordbøger over islandsk.¹ Det består af to delundersøgelser, og

¹ Ásta Svavarsdóttir og Jón Hilmar Jónsson på Arni Magnusson instituttet for islandske studiers leksikografiske afdeling står for projektet som fik støtte fra Island

artiklen handler først og fremmest om den ene af dem, en spørgeundersøgelse, hvor ordbogsbrug blandt islandske modernmåslærere blev udforsket, både mht. deres egen brug af ordbøger og deres undervisning i at bruge ordbøger. Artiklen struktureres sådan, at først er der et afsnit hvor begrebet *ordbogskultur* diskuteres, og hvor der gøres rede for nogle indikatorer af den status, som ordbøger generelt har i det islandske samfund. Denne diskussion er samtidig baggrund for undersøgelsen, som præsenteres i de følgende afsnit, hvor der først redegøres for de metoder, som blev anvendt, og så for resultaterne af undersøgelsen. I afsnit 5 er der en sammenligning mellem resultater fra spørgeskemaets to hoveddele, og en diskussion om resultaterne, og til sidst er der et kort afsnit med konklusioner.

2. Ordbogskultur

Ordbogskultur forstås her som den status, som ordbøger har i samfundet. I NFL er begrebet defineret således: ”bevissthet og kunnskap om ordbøker og ordboksbruk som finnes i et samfunn” (NFL: 203). Indikatorer, som peger mod den rådende ordbogskultur i et bestemt samfund og dens styrke, er bl.a. antallet og udvalget af ordbøger som udgives, modtagelsen af nye ordbøger eller ordbogstyper, ordbogsbrug og den vægt, som lægges på ordbøger i skolen og dermed opdragelsen af fremtidige ordbogsbrugere.

Island med sine godt 300.000 indbyggere er et lille ordbogsmarked, men alligevel har der været udgivet ganske mange og forskellige ordbøger i løbet af de sidste 40–50 år. Det centrale værk, når det gælder ordbøger over islandsk for modernmålsbrugere, er *Íslensk orðabók* (ÍO), den hidtil eneste almene ensproglige ordbog over islandsk. Den første udgave kom ud i 1963 med titlen ”Islandsk ordbog til hjem og skoler”, og senere er der kommet tre forøgede og reviderede udgaver (1983, 2002 og 2007), samt en elektronisk udgave på CD (2000), og siden 2004 har den været tilgængelig på internettet (jf. Laufey Leifsdóttir 2008). Denne ordbog er meget udbredt – der sælges 1000 til 1300 eksemplarer om året af den trykte ordbog, og der er omtrent 1000 abonnenter på internetudgaven, som også inkluderer adgang til et antal tosproglige ordbøger og andre opslagsværker. Fra efteråret 2007 har alle skoler i

landet haft adgang til internetudgaven gennem en sponsor.² Andre ordbøger, der er blevet udgivet i denne periode, især i 1980'erne og senere, inkluderer nye tosproglige ordbøger fra bl.a. engelsk, dansk, fransk og spansk, hovedsagelig mellemstore ordbøger for skolebrug, men også nogle større værker, og specialiserede ordbøger af forskellig art, fx en rimordbog, en etymologisk ordbog, synonym- og begrebsordbøger, en slangordbog, retskrivningsordbøger, ordbøger over kollokationer og idiomer osv.³ Ordbøgerne er som regel udgivet af private forlag, men mange af dem har fået direkte eller indirekte støtte fra andre offentlige og private midler. Fra 1989 er der blevet uddelt en årlig litteraturpris for både skønlitterære og faglitterære værker, der er udkommet i løbet af året. Ordbøger har fire gange været blandt de fem værker, som er udnævnt i den sidstnævnte kategori, og en af dem har vundet prisen i 2003, idiomordbogen *Mergur málsins* (Jón Friðjónsson 2003). Udvalget, udbredelsen og modtagelsen af ordbøger alment tyder således på, at de har en forholdsvis stærk status i samfundet.

Ordbogskulturen genspejles også i den vægt, som lægges på at oplære de unge i brugen af ordbøger. Tegn på dette findes fx i offentlige læreplaner. I nuværende læreplan for islandsk i grundskolen nævnes ordbøger 37 gange på 162 sider (jf. *Aðalnámsskrá grunnskóla: Íslenska* 1999) og i den nye læreplan bliver de nævnt 16 gange på 58 sider (jf. *Aðalnámsskrá grunnskóla: Íslenska* 2007). I læreplanen for islandsk i de videregående skoler er der 20 henvisninger til begrebet 'ordbog' på 94 sider (jf. *Aðalnámsskrá framhaldsskóla: Íslenska* 1999). Læreplanen fra 1999 er den mest udførlige. Ifølge den skal elever blive bekendt med ordbøger og andre hjælpemidler og få øvelse i at bruge dem fra og med det fjerde skoleår, dvs. ved 9 års alderen, og i grundskolens tiende og sidste klasse skal eleven få en målbevidst træning i at bruge ordbøger og andre kilder om islandsk sprog for at øge sit ordforråd og forbedre sin forståelse af det, som han eller hun læser. De skal kunne benytte sig af

² Den nuværende webadresse til netudgaven er <http://snara.is/vefbaekur/> (13. juni 2008); foruden ÍO findes dér nu tosproglige ordbøger fra dansk, engelsk, fransk og spansk til islandsk, samt nogle opslagsværker, fx om personnavne, og konkordancer til de islandske sagaer og Halldór Laxness' romaner. Vinteren 2007–2008, da alle skoler havde åben adgang til webordbøgerne, var der i alt 1.718.000 søgninger fra de videregående skoler alene, dvs. omtrent 3.000 pr. dag. Oplysninger om salg, antal abonnenter og søg kommer fra forlaget (personlig kommunikation).

³ Guðrún Kvaran (1988) har udgivet et register over ordbøger med islandsk som kilde- og/eller målsprog. Den dannede også grundlaget for et register på hjemmesiden for den leksikografiske afdeling, Arni Magnusson instituttet, for islandske studier, som revideres og opføres regelmæssigt (jf. [http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokaskra](http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokaskra;); 13. juni 2008).

forklaringer i ordbøger, hvis der opstår usikkerhed om stavning af bestemte ord, kunne lægge sidste hånd på egen tekst ved hjælp af en retskrivningsordbog, og han eller hun skal endvidere forstå forklaringer af forskellige grammatiske begreber, som bruges i ordbøger, og være klar over, hvilken ordform bruges som opslagsord i ordbøger (*Aðalnámskrá grunnskóla: Íslenska 1999:76–82*). Den nye læreplan er indholdsmæssig tilsvarende, men formuleringen er ikke helt så grundig. I indledning til læreplanen for den videregående skole står, at for at beherske sproget og kunne bruge det målbevidst i skrift og tale og for at kunne stave rigtigt er det nødvendigt at kunne benytte sig af forskellige hjælpemidler, bl.a. ordbøger (*Aðalnámskrá framhaldsskóla: Íslenska 1999:13–14*). Læreplanerne giver således klare instruktioner om, at børn og unge skal få oplæring og øvelse i ordbogsbrug. Et af formålene med undersøgelsen som præsenteres i 3. og 4. afsnit nedenfor var at finde ud af i hvilken udstrækning disse instruktioner følges i praksis, og hvordan de udføres i skolen.

3. Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modernmållærere

3.1. Præsentation

Undersøgelsen retter sig mod anvendelsen af islandske ordbøger med hovedvægt på ensproglige ordbøger for almene brugere. Formålet er at få viden om anvendelsen af islandske ordbøger: Hvor meget bruges de? Under hvilke omstændigheder søger man dem? Hvilken slags oplysninger søges der oftest? Hvad mener brugerne om de foreliggende ordbøger? o.s.v. Samtidig ønskede man efter at få bedre indsigt i det, som kan kaldes ”ordbogskultur” i Island (se afsnit 2), især mht. den vægt, som lægges på ordbogsbrug i skolen.

Projektet bestod af to delundersøgelser. Den første rettede sig mod studerende, som læser islandsk ved Islands universitet, en gruppe islandske studenter på BA-niveau og en anden gruppe, som studerer islandsk som fremmedsprog. I denne del blev der sat fokus på to bestemte ordbøger, *Íslensk orðabók* (ÍO) og *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* (SOB; Jón Hilmar Jónsson 2005), som er de to største ensproglige ordbøger over islandsk og repræsenterer to ganske forskellige ordbogstyper. Den første er en traditionel almen ordbog og uden tvivl den mest udbredte ensproglige ordbog over islandsk (jf. afsnit 2 ovenfor mht. antal udgaver mm.). Den anden – ”Den store ordbog om islandsk sprogbrug” – er en fraseologisk begrebsordbog uden egentlige betyd-

ningsdefinitioner; den er forholdsvis ny, men har to forgængere af samme forfatter, værkerne *Orðastaður* og *Orðaheimur* (Jón Hilmar Jónsson 1994, 2002). Denne delundersøgelse var ganske udførlig, men derimod var deltagerne forholdsvis få. De fik adgang til den elektroniske udgave af begge ordbøger og blev opfordret til at bruge dem så meget som muligt i deres studier og fritid. De fik således en én månedens periode for at blive godt bekendt med ordbøgerne, hvis de ikke kendte dem i forvejen. Efter denne periode blev de præsenteret for et temmelig langt og grundigt skriftligt spørgeskema, og i tillæg blev et par informanter – én fra hver gruppe – interviewet, både for at få et fyldigere billede af deres svar og for at støtte fortolkning af resultaterne.

I denne artikel lægges fokus på den anden delundersøgelse. Den var rettet mod modernmåslærere i islandske skoler og havde bl.a. til formål at danne baggrund for den første undersøgelse. Lærerne har indflydelse på deres elever, både gennem selve undervisningen og også indirekte gennem deres holdninger til ordbøger og ordbogsbrug alment. Desuden repræsenterer lærerne en gruppe mennesker, som har sproget som et af deres vigtigste arbejdsredskaber og kan derfor ventes at have nytte af ordbøger og andre sproglige opslagsværker i deres daglige arbejde. Deres adfærd mht. ordbogsbrug er derfor også af interesse i sig selv.

3.2. Metode og materiale

3.2.1. Fremgangsmåde

En aftale med styrelsen af modernmåslærernes fagforening gjorde det muligt at sende e-post til alle medlemmer. I brevet blev undersøgelsen beskrevet og modtageren anmodedes om at deltage i den ved at svare på vores spørgeskema på webben, som beregnedes at tage 5–10 minutter. I brevet var der en direkte link til hjemmesiden, hvor skemaet fandtes med vejledning om, hvordan det skulle udfyldes og indsendes samt yderligere oplysninger om projektet.⁴ Ialt blev der sendt brev til 258 enkeltpersoner (skoler og skolebiblioteker er medlemmer som abonnenter på foreningens tidsskrift), hvoraf 83 udfyldte spørgeskemaet, dvs. omtrent tredjedelen af medlemmerne (32,2%).

⁴ Jf. http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokanotkun_modurmalskennarar (5. juni 2008).

3.2.2. Informanter

Vores informanter er 83 islandske modernmållærere, 59 kvinder (71%) og 24 mænd (29%). De fleste informanter er i alderen 30–45 år (49%) eller 45–60 år (40%). Informanternes fordeling efter alder og især køn er meget forskellig, men en sammenligning med oplysninger om islandske læreres inddeling efter alder og køn viser, at det gælder lærere alment og indikerer, at vores informantgruppe faktisk repræsenterer islandske lærere forholdsvis godt i denne henseende.⁵ Blandt informanterne er lærere fra alle niveauer, dvs. fra grundskole til universitet, men størstedelen underviser enten på grundskolens sidste trin (25%) eller på den videregående skole (55%). De fleste har universitetsuddannelse (93%) og en lang erfaring som modernmållærere, idet 60% af dem har undervist i mindst 10 år og yderligere 27% i 3–10 år.

3.2.3. Spørgeskema

Spørgeskemaet var lavet i et websystem (SoloForms), og det var udformet sådan, at det kunne besvares på en forholdsvis kort tid, og at udarbejdelsen af resultaterne heller ikke ville være alt for tidskrævende. De fleste spørgsmål skulle således besvares ved at vælge en svarmulighed fra en liste, selv om der i tillæg var plads til kommentarer og forklaringer.

Skemaet var i tre dele. I den første var der seks spørgsmål om informanten og hans eller hendes baggrund (alder, køn, uddannelse osv.). Næste del drejede sig om informantens egen ordbogsbrug. Den bestod af syv spørgsmål, hvoraf de fleste deltes i flere underspørgsmål, fx blev der spurgt, hvilken slags ordbøger informanten bruger i sit arbejde og/eller fritid, og siden blev der nævnt forskellige ordbogstyper, hvor der skulle i hvert enkelt tilfælde svares, hvis han eller hun brugte sådanne værker ”ofte”, ”forholdsvis ofte”, ”undertiden”, ”forholdsvis sjældent”, ”sjældent” eller ”aldrig”. I slutningen af hvert (hoved)spørgsmål kunne informanten kommentere eller forklare sine svar. I den tredje del var der spurgt om ordbogsbrug i skolen, dvs. om informanten underviste i bru-

⁵ I skoleåret 2005–2006 var knapt 82% af alle lærere, både i grundskolen og den videregående skole, i alderen 30–60 år, mens de som var under 30 var henholdsvis omtrent 11% og 6% og de som var over 60 var omtrent 7% og 13%. Samme år var kvinder omtrent 78% af alle grundskolelærere og 52% af lærere i den videregående skole (jf. *Hagtiðindi – Skólamál* 2006:2, s. 3 og 5; <http://www.hagstofa.is/lisalib/getfile.aspx?ItemID=4689> (5. Juni 2008)).

gen af ordbøger, og om hans eller hendes elever kunne og opfordredes til at bruge ordbøger i deres studier, fx i forbindelse med forskellige opgaver. Her var der ti spørgsmål, hvor de fleste enten skulle besvares med ”ja” eller ”nej” (valgt af liste) eller med et kortfattet svar (med egne ord). Eksempler på spørgsmål fra spørgeskemaet vises i (1)–(2) nedenfor (oversat til dansk):

- (1) Et spørgsmål fra 2. del af skemaet
 2.3 I hvilke situationer eller med hvilket formål bruger du mest ordbøger?
 (Vælg den mulighed, som bedst belyser din brug i hvert tilfælde.)
- 2.3.1 Ved læsning af bøger, aviser eller andre tekster (seks svarmuligheder: *ofte, forholdsvis ofte, undertiden, forholdsvis sjældent, sjældent* eller *aldrig*)
 - 2.3.2 Ved al slags skrivning, fx af breve og andre tekster, bl.a. i opgaver for elever osv. (svarmuligheder, jf. 2.3.1)
 - 2.3.4 Ved at lave opgaver for elever (svarmuligheder, jf. 2.3.1)
 - 2.3.4 Ved gennemlæsning af opgaver fra elever (svarmuligheder, jf. 2.3.1)
 - 2.3.5 Forklaringer og kommentarer: Her kan der skrives forklaringer ved svarene eller kommentarer til dem; her kan man også nævne situationer og brug, som ikke passer inden for 2.3.1–2.3.4 (Felt til at skrive i)
- (2) Spørgsmål fra skemaets 3. del
- 3.1 Lærer du dine elever at anvende ordbøger om islandsk? (svarmuligheder: *ja* eller *nej*)
 - 3.2 Hvis du gør, bruger du et bestemt undervisningsmateriale? (svarmuligheder: *ja* eller *nej*)
 - 3.3 Hvis du gør, hvilket materiale bruger du? (Felt til at skrive svaret)

Enkelte spørgsmål og svarmuligheder til dem beskrives nærmere i forbindelse med redegørelsen for resultaterne (jf. afsnit 4) nedenfor og spørgeskemaet findes i sin helhed på projektets hjemmeside (på islandsk).⁶

3.3. Udarbejdelse og analyse

Svarene indsendtes direkte gennem websystemet, hvorfra de eksporteredes til en excel-fil. Resultater for hvert enkelt spørgsmål blev derefter

⁶ Jf. http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_ordabokanotkun_modurmalskennarar (12. juni 2008).

beregnet til procenttal, og dataene var desuden overført til SPSS for at lave krydstabeller. Under udarbejdelsen viste det sig, at udformningen af et par spørgsmål var fejlagtig, så det var umuligt at fortolke en del af resultaterne. Disse spørgsmål er derfor blevet udeladt i redegørelsen nedenfor.

3.4. Metodologiske problemer

Der er forskellige metodologiske problemer ved spørgeundersøgelser, og man må derfor have visse forbehold over for resultaterne og deres fortolkning. For det første bygger undersøgelser af denne art på informanternes selvevaluering, og selv, hvis man går ud fra, at de svarer så ærligt, som de kan, må man regne med, at de har forskellig baggrund, og at det kan påvirke svarene på mange måder. For det andet er der i mange tilfælde tale om at vælge mellem givne svarmuligheder, og man kan ikke være sikker på, at alle informanter forstår dem på samme måde, eller at de alle vurderer deres brug eller holdning efter samme målestok. Det kan fx godt hænde, at to informanter som bruger ordbøger omtrent lige meget, vælger forskellige svar, alt efter hvordan de forstår skalaen og svarmulighederne. Til sidst er der en bestemt fare for, at nogle informanter ikke forstår spørgsmålene, eller at de misforstår, dem og desuden kan man ikke være sikker på, at alle informanter forstår dem på helt den samme måde. Med nødvendige forbehold kan resultaterne af en spørgeundersøgelse dog tages som vigtige strømpile for ordbogsbrug i den pågældende gruppe.

4. Resultater: Ordbogsbrug i skolen

4.1. Ordbogsbrug blandt islandske modermåslærere

Seks af spørgsmålene i spørgeskemaets anden del handlede om lærernes egen brug af ordbøger. De blev spurgt om ordbogstyper, oplysninger de søger og brugssituationer, og hvilket gavn de synes, at de har af ordbøger generelt for at finde forskellige oplysninger. Ved hvert af spørgsmålene blev der nævnt 4–8 udbredte ordbogs- eller oplysningstyper eller typiske brugssituationer, og informanten skulle vælge det svar, som bedst beskriver hans eller hendes adfærd eller holdning. Der gives 5–6 muligheder på en skala fra *ofte* til *aldrig* eller *godt* til *dårligt*. Til sidst var der et åbent spørgsmål, dvs. hvor informanten svarede med egne

ord, hvor der blev spurgt, om hun eller han savnede bestemte oplysninger i ordbøgerne.

Det første spørgsmål drejede sig om brugen af seks forskellige ordbogstyper, både på arbejde og i fritid (sp. 2.1). Tabel 1 nedenfor viser resultaterne (svarene ”ofte” og ”forholdsvis ofte” er slået sammen og ligeledes svarene ”forholdsvis sjældent” og ”sjældent” og det samme gælder de efterfølgende tabeller).

TABEL 1. Hvilken slags ordbøger bruger du mest i dit arbejde og/eller fritid?

N=83	almene ordbøger	Retskrivningsordbøger	ordbøger om bestemte felter	ordbøger om sprogbrug	tosproglige fra islandsk	tosproglige til islandsk
(forholdsvis) ofte	71%	33%	19%	28%	17%	23%
undertiden	23%	29%	42%	45%	28%	31%
(forholdsvis) sjældent	6%	30%	36%	27%	47%	33%
aldrig	0%	8%	2%	1%	8%	13%

Alle informanterne bruger almene ensproglige ordbøger (IO blev nævnt som eksempel for denne kategori i spørgeskemaet). Dette er også den ordbogstype, som de fleste bruger (forholdsvis) ofte (71%) eller i det mindste fra tid til anden (23%), mens der er kun et mindretal, som bruger sådanne ordbøger (forholdsvis) sjældent. De fleste bruger ligeledes retskrivningordbøger, selv om der er større variation i svarene, og her er der også nogle, som hævder, at de aldrig bruger dem. Når det kommer til specialiserede ordbøger, enten på bestemte felter (fx slang- eller terminologiske ordbøger) eller om sprogbrug (fx synonymordbøger), hævder de fleste, at de undertiden bruger sådanne værker, mens der er færre, som bruger dem (forholdsvis) ofte eller sjældent. Derimod er der meget få, som aldrig bruger dem. De to sidste typer er tosproglige ordbøger fra og til islandsk og ifølge resultaterne bruges de ikke særlig tit af vores informanter, størstedelen bruger dem (forholdsvis) sjældent eller kun undertiden, og der er bare omkring en femtedel, som bruger dem (forholdsvis) ofte. Med hensyn til, at der er tale om modernåls-lærere, er resultaterne, som viser sig i Tabel 1, ikke uventede – ordbøgerne, som denne gruppe bruger mest, er dem som beskriver islandsk og/eller giver oplysninger og vejledning om islandsk sprogbrug. I slutningen af dette spørgsmål var der plads til kommentarer og for-

klaringer, og nogle informanter benyttede sig af den lejlighed for at præcisere deres svar, fx ved at nævne bestemte ordbøger. Også var der nogle, som åbenbart ikke var klare over, om de nævnte kategorier indbefattede elektroniske ordbøger og kommenterede deres brug af sådanne værker, enten på CD eller på internettet.

Dernæst blev der spurgt om otte forskellige oplysningstyper, og hvor ofte informanterne søgte dem (sp. 2.2). Svarmulighederne var de samme som i det forrige spørgsmål. Resultaterne vises i Tabel 2.

TABEL 2. Hvilken slags oplysninger søger du oftest i ordbøger?

N=83	betydning	skrivemåde	bøjning	formelle træk	sætnings-sammenhæng	brugs-sammenhæng	synonym	ordvalg
(forholdsvis) ofte	71%	59%	40%	30%	12%	20%	39%	22%
undertiden	18%	22%	33%	25%	31%	35%	39%	29%
(forholdsvis) sjældent	10%	19%	28%	41%	53%	41%	19%	45%
aldrig	1%	0%	0%	4%	4%	4%	4%	5%

Ikke helt uventet er 'betydning' den oplysningstype som de fleste oftest søgte, 71% af informanterne hævder, at de søger (forholdsvis) ofte oplysninger om betydning af ord eller ordforbindelser. Mere end halvdelen af informanterne søger også tit oplysninger om skrivemåden af ord eller ordformer. Sammenligningen med Tabel 1 tyder på, at det ikke kun er retskrivningsordbøger, som bruges i dette øjemed idet der er en betydelig større procentdel, som (forholdsvis) ofte søger oplysninger af denne type end dem, som siger at de (forholdsvis) ofte anvender sådanne ordbøger. Andre oplysningstyper, som mange tit søger er bøjning af ord eller bestemte bøjningsformer (40%) og synonymmer (39%), mens de fleste sjældnere søger oplysninger om formelle egenskaber (fx formen af afledte og sammensatte ord), om sætnings-sammenhæng (fx valens eller kasus af objekter med verber eller præpositioner), om brugssammenhæng (fx stilistiske træk) og om ordvalg.

Det tredje spørgsmål (2.3) handler om fire forskellige brugssituationer eller formål med ordbogsbrugen, to meget almene (læsning og skrivning) og to, som er mere knyttet til informanternes erhverv (at lave og rette på opgaver fra elever). Tabel 3 viser resultaterne.

TABEL 3. I hvilke situationer eller med hvilket formål bruger du oftest ordbøger?

N=83	Læse	Skrive	Lave opgaver	Gennemlæse opgaver
(forholdsvis) ofte	11%	52%	39%	34%
undertiden	34%	30%	36%	28%
(forholdsvis) sjældent	43%	17%	24%	36%
aldrig	12%	1%	1%	2%

Resultaterne tyder på, at det først og fremmest er ved produktion, dvs. når de skriver eller laver opgaver til deres elever, at mange informanter tit anvender ordbøger, mens der er relativt få, som ofte slår op i ordbøger, når de læser, fx bøger eller aviser. Der er endvidere en temmelig stor del af informanterne, som (forholdsvis) ofte tjekker i ordbøger, når de gennemlæser og retter opgaver, men der er dog lige så mange, som gør det (forholdsvis) sjældent. De fleste informanter bruger ordbøger (forholdsvis) sjældent eller kun undertiden, når de læser. Nogle brugte kommentarfeltet med dette spørgsmål og et par nævner ordbogsbrug i klasseværelset, fx til at slå vanskelige ord op og vendinger, som må forklares for eleverne. En informant siger også, at hun gerne slår op i ordbøger i forbindelse med korrekturlæsning, en anden, at hun bruger ordbøger, når hun hjælper sine børn med lektier, og den tredje siger, at hun ofte slår op for at få oplysninger om ord, som hun kommer til at tænke på, selv når det ikke er tale om noget bestemt formål.

Derefter blev der spurgt om informanternes erfaring af ordbøger og deres holdning til dem (sp. 2.4). Spørgsmålet lød: "Hvordan synes du at ordbøger generelt gavner dig i forskellige situationer og med forskellige formål?". Der nævntes otte formål, som svarer stort set til oplysningstyperne i spørgsmål 2.2 (se ovenfor), fx "for at forstå betydningen af et ord eller ordforbindelse som du læser i en tekst" og "for at få tip om ord eller vendinger som passer til en bestemt situation eller sammenhæng", og informanten skulle vælge den svarmulighed, som bedst passede hans eller hendes holdning i hvert tilfælde. Der var fem mulige svar på en skala fra *godt* til *dårligt* og desuden kunne man vælge svaret "bruger ikke ordbøger med dette formål". Resultaterne vises i Tabel 4.

TABEL 4. Hvordan synes du at ordbøger generelt gavner dig?

N=83	betydning	skrive- måde	bøjning	formelle træk	sætnings- sammen- hæng	brugs- sammen- hæng	synonym	ordvalg
(forholds- vis) godt	90%	92%	80%	65%	59%	52%	78%	61%
nogen- lunde	6%	5%	18%	19%	22%	24%	16%	20%
(forholds- vis) dårligt	0%	0%	1%	2%	7%	7%	4%	7%
bruger ikke ordbøger i det øjemed	4%	4%	1%	13%	12%	17%	2%	11%

Ifølge resultaterne er informanterne alment meget positive. I alle tilfælde hævdede størstedelen af dem, at de generelt har (forholdsvis) godt gavn af ordbøger, og der er kun 7% eller mindre, som sagde, at ordbøger gavner dem dårligt eller forholdsvis dårligt. Der var få kommentarer til dette spørgsmål, og de er også positive, fx siger en informant: ”Jeg synes, at der findes mange gode og gavnlige ordbøger på islandsk. Jeg finder oftest en løsning på problemer, der opstår når jeg arbejder på sagen.”⁷

Der var kun en femtedel af informanterne, dvs. 17 ud af 83 (20,5%), som besvarede det åbne spørgsmål: ”Er der nogle oplysninger som du især savner i islandske ordbøger? Og i så fald, hvilke?” (sp. 2.5). Der var mange som ønskede sig fyldigere oplysninger om bøjning af ord, dvs. ikke bare de kanoniske former som traditionelt vises i ordbøger, men også andre bøjningsformer, som kan være problematiske, og bøjning var den oplysningstype, som oftest blev nævnt (7 informanter). Andre svar inkluderede ønsker om opdatering og nye udgaver af bestemte ordbøger, fx de islandske slang-, synonym- og rimordbøger, flere brugseksempler, fyldigere oplysninger om valens o.fl. Endvidere var der to informanter, som nævnte behovet for oplysninger om udtale – en oplysningstype, som sædvanligvis ikke findes i traditionelle islandske ordbøger, medmindre der er tale om undtagelser fra de almene regler om forbindelsen mellem skrift og udtale.

⁷ På islandsk lyder dette: ”Mér finnst mikið til af góðum og gagnlegum orðabókum á íslensku. Ég finn yfirleitt lausnir á þeim vandamálum sem upp koma þegar ég vinn með málið.”

4.2. Ordbogsbrug i skolen

Den sidste del af spørgeskemaet drejede sig på en eller anden måde om ordbøger i skolesammenhæng. Informanterne blev både spurgt, om de selv havde fået undervisning i at bruge ordbøger, mens de gik i skole, og om de lærer deres elever at bruge ordbøger. Endvidere blev der spurgt om de muligheder og den opfordring, som eleverne får i at anvende ordbøger i deres skoleopgaver og til eksamen.

Resultaterne angående spørgsmålet om den undervisning, lærerne selv havde fået i skolen (sp. 2.6), og angående spørgsmålet om de lærte deres elever at bruge ordbøger (sp. 3.1), vises i Figur 1.

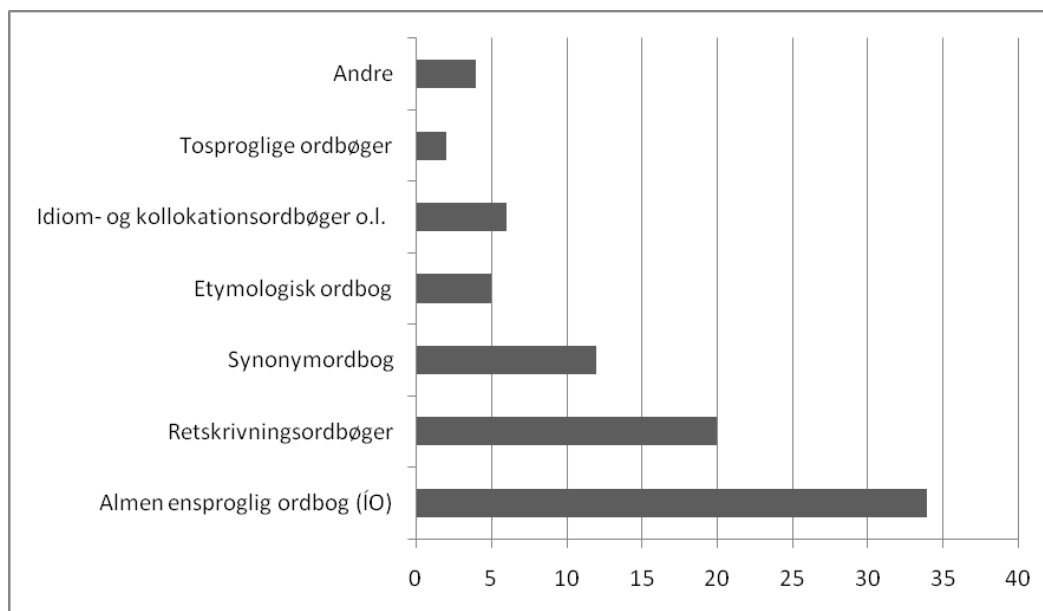

FIGUR 1. Undervisning i ordbogsbrug

Kun lidt over en tredjedel af lærerne havde, så vidt de kunne huske, selv fået undervisning i ordbogsbrug i skolen, mens næsten halvdelen sagde, at de ikke havde fået nogen som helst træning af den art. Derimod hævdede langt de fleste informanter at de lærer deres elever at bruge ordbøger over islandsk. Der blev også spurgt, om de i så fald brugte noget bestemt undervisningsmateriale, og omtrent 70% sagde, at det gjorde de ikke. Foruden øvelser med retskrivningsordbog for grundskolen, som blev udgivet i 1990, og som nogle lærere bruger i deres undervisning, er der mest tale om at benytte lejligheden til at lære om ordbøger, når emnet som behandles i undervisningen, eller opgaver i de almene lærebøger giver anledning til det. Nogle sagde også, at de brugte øvelser, som de selv eller deres kolleger har lavet for at undervise i ordbogsbrug.

I spørgeskemaet var der også et par spørgsmål om ordbøger, som der henvises til i undervisningen. Først blev informanten spurgt, om han eller hun fokuserede på bestemte ordbøger eller ordbogstyper (sp. 3.4): "Går du ud fra en bestemt ordbog eller ordbøger i din undervisning?". 59% af informanterne gav et positivt svar til dette spørgsmål. De blev så bedt om at præcisere, hvilke ordbøger de især henviste til, og det gjorde

de fleste (47 af de 49 som svarede ”ja”). Ordbøgerne, som nævntes, var kategoriseret mht. ordbogstype og Figur 2 viser resultatet (tallene er antallet af informanter som nævnte en ordbog af vedkommende kategori).

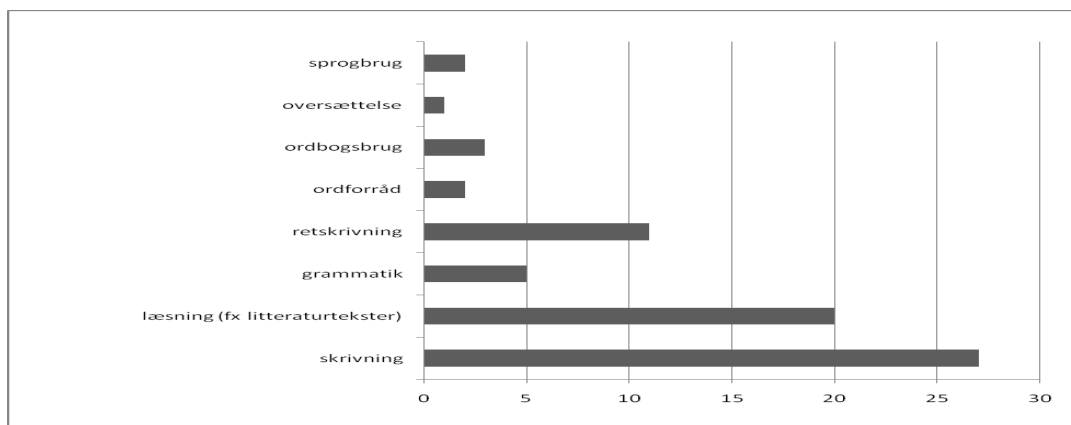

FIGUR 2. Typer af ordbøger som der henvises til i undervisning om ordbogsbrug

Informanterne nævnte dels ordbogstyper, dels bestemte ordbøger, og mange nævnte (værker fra) to eller flere kategorier. I mange tilfælde er der dog kun tale om et enkelt værk indenfor kategorien, fx findes der kun én almen ensproglig ordbog over islandsk (ÍO) og én islandsk synonymordbog, mens der er fx udgivet flere retskrivningsordbøger. I sådanne tilfælde er valget bl.a. afhængigt af lærerens egen smag og af elevernes alder. Der kan fx regnes med, at man i grundskolen bruger retskrivningsordbog for det niveau. Der findes også flere ordbøger over idiom og kollokationer, og blandt dem, som blev nævnt i svarene, er der ganske forskellige værker, fx *Orðastaður* (Jón Hilmar Jónsson 1994), som først og fremmest er sprogbrugsorienteret og *Mergur málsins* (Jón G. Friðjónsson 1993), hvor der fokuseres mere på idiomers og ordforbindelsers betydning og oprindelse. Som Figur 2 viser, var langt de fleste henvisninger til ÍO. Mange sagde også, at de henviste til forskellige retskrivningsordbøger, mens der var langt færre som nævnte andre ordbogstyper.

Dernæst kom et par spørgsmål om den sammenhæng, som undervisning i ordbogsbrug fandt sted i. Først blev der spurgt, om ordbogsundervisning var knyttet til bestemte emner eller områder (sp. 3.6), og

65% af informanterne svarede positivt på dette spørgsmål. De blev så bedt om præcisering, og svarene kan ses i Figur 3 nedenfor (antal informanter, som nævnte hvert af emnerne; nogle har nævnt flere end et emne).

FIGUR 3. Emner som undervisning i ordbogsbrug er knyttet til

De fleste sagde, at de lærte deres elever om ordbøger og ordbogsbrug i forbindelse med skrivning, og mange nævnte også at de opfordrede dem til at slå op i ordbøger ved litteraturlæsning, fx hvis de ikke forstår ord eller ordforbindelser, som forekommer i teksten. Der er også en del, som knytter ordbogsbrug til retskrivning, mens der er færre, som nævner andre emner eller områder.

Tre spørgsmål handlede om elevernes adgang til ordbøger i skolen og den opfordring, de får til at bruge dem. De drejer sig altså ikke direkte om den undervisning, som eleverne får, men snarere om deres ordbogsbrug i praksis. Ifølge svarene har elever til kun 59% af lærerne adgang til ordbøger i klasseværelset (sp. 3.8). Derimod siger 41% af informanterne, at deres elever ikke har ordbøger lige ved hånden. Det kan derfor næppe forventes, at eleverne bruger dem i forbindelse med deres opgaver, i det mindste ikke dem, som skal løses i skolen. Alligevel svarede 93% af lærerne ”ja” til spørgsmålet ”Opfordres elever til at bruge ordbøger, når de læser, skriver eller løser opgaver?” så de må enten regne med, at eleverne eller deres familier selv bør købe dem, eller at de bruges på biblioteket.

Til sidst blev der spurgt, om informanternes elever fik lov til at anvende ordbøger under eksamen. Her svarede 60% ”nej” og kun 40% ”ja”. Nogle tilføjede kommentarer til spørgsmålet, hvor det bl.a. forklaredes, at ordbogsbrug undertiden var tilladt, fx i forbindelse med skriftlige opgaver, men ellers ikke, og at elever, som ikke har islandsk

som modersmål eller har boet længe i udlandet, kan bruge ordbøger, men ikke andre. Ordbogsbrug er således ikke en selvfølge ved eksamener i islandsk/modersmål, men tillades i bestemte tilfælde mht. opgaver og elevernes baggrund.

5. Sammenligning og diskussion

I afsnit 4 redegjordes det for resultater af hvert enkelt spørgsmål for sig. Det er ikke mindre interessant at se på forbindelsen mellem spørgsmålene, både indenfor hver del af spørgeskemaet og mellem de spørgsmål som gælder ordbogsbrugen hos lærerne selv, og de, som gælder deres undervisning.

Resultater om de ordbogs- og oplysningstyper, som modernåls-lærerne oftest søger, på den ene side, og om de situationer i hvilke man oftest anvender ordbøger, på den anden, virker lidt selvmodsige ved første blik. Således viser resultaterne fra spørgsmål om oplysningstyper, at der er flest informanter, som ofte eller forholdsvis ofte søger oplysninger om betydning af ord eller ordforbindelser, mens der fx er forholdsvis få, som tit søger oplysninger om sætningssammenhæng eller vejledning om ordvalg (jf. Tabel 2). Ligeledes er der forholdsvis få informanter, som ofte eller forholdsvis ofte anvender ordbøger om sprogbrug, fx synonymmer eller kollokationer, ifølge resultaterne (jf. Tabel 1). Alligevel er den mest almindelige brugssituation, dvs. hvor de fleste informanter ofte eller forholdsvis ofte bruger ordbøger, skrivning af forskellige tekster (jf. Tabel 3). Det er svært at få øje på noget klart mønster, når man ser på svarene på disse spørgsmål i forbindelse med hinanden, fx viser Tabel 5 hvordan de 43 informanter, som sagde, at de ofte eller forholdsvis ofte anvender ordbøger når de skriver svarer på nogle af spørgsmålene om ordbogs- og oplysningstyper.

TABEL 5. Ordbogs- og oplysningstyper som søges af informanter som ofte eller forholdsvis ofte anvender ordbøger når de skriver

43	Ordbogstyper				Oplysningstyper					
	almene ordbøger		ordbøger om sprogbrug		betydning		formelle træk		sætnings-sammenhæng	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
(forholdsvis) ofte	33	77%	13	30%	34	79%	16	37%	7	16%
undertiden	8	19%	17	40%	5	12%	7	16%	14	33%
(forholdsvis) sjældent	2	5%	12	28%	3	7%	19	44%	21	49%
aldrig	0	0	1	2%	1	2%	1	2%	1	2

Det fremgår af tabellen, at blandt disse informanter er der omtrent lige mange, som (forholdsvis) ofte anvender ordbøger om sprogbrug, og som bruger sådanne ordbøger (forholdsvis) sjældent, mens størstedelen af dem bruger almene ensproglige ordbøger. Når der er tale om oplysningstyper, er der ligeledes nogenlunde det samme antal informanter, som (forholdsvis) ofte og (forholdsvis) sjældent søger oplysninger om formelle træk af ord og ordforbindelser, mens næsten 80% af dem ofte eller forholdsvis ofte søger oplysninger om betydning. Endvidere søger næsten halvdelen af denne gruppe kun (forholdsvis) sjældent oplysninger om sætningssammenhæng, fx om kasus med verber eller præpositioner, mens der er kun få som gør det (forholdsvis) ofte, dvs. 7 informanter eller 16% af gruppen. Sandsynligvis genspejler resultaterne den centrale stilling som ÍO har i islandsk samfund, mht. at den både har en længere historie og en større udbredelse end de fleste eller alle andre islandske ordbøger (jf. afsnit 2). ÍO er en traditionel ordbog, hvor opslagsordenes betydning står i fokus, og hvor betydningsforklaringer både er udførligere og tager rent fysisk mere plads end andre oplysningstyper, fx er morfologiske og delvis også syntaktiske oplysninger typisk angivet ved hjælp af forkortelser. Det kan således forventes at ÍO betragtes som en slags prototype på ordbøger alment, og dermed hos vores informanter, og det er også sandsynligt at mange af dem kender ÍO bedre end andre ordbøger. ÍO og dens stilling i samfundet kan derfor have påvirket informanternes svar på forskellig vis, endog uden at de har været medvidende om det.

Vi så i afsnit 2, at ifølge offentlige læreplaner skal elever både i grundskolen, og i den videregående skole oplæres i at bruge ordbøger og resultaterne fra vores undersøgelse viser, at langt de fleste informanter sagde, at de lærte deres elever ordbogsbrug (jf. Figur 1). Alligevel sva-

rede 10% af lærerne, at de ikke gjorde det, og det er lidt overraskende mht. læreplanerne. En nærmere analyse viser dog, at det er især universitetslærere som svarede ”nej” til de pågældende spørgsmål, og hvis de udelades, ser forholdene lidt anderledes ud som vist i Tabel 6.

TABEL 6. Undervisning i ordbogsbrug på forskellige skoleniveauer (undtagen universitet)

N = 72		ja	nej
grundskole (yngre)	Antal	6	1
		86%	14%
grundskole (ældre)	Antal	18	1
		95%	5%
videregående skole	Antal	44	2
		96%	4%
I alt	Antal	68	4
		94%	6%

Der er altså i alt 94% af andre informanter end universitetslærere, som lærer deres elever at bruge ordbøger, og forholdet er endnu højere i grundskolens ældste klasser og i den videregående skole, hvor der skal ifølge lærerplanerne, især lægges vægt på ordbogsundervisning.

Resultaterne som præsenteredes i 4.2 viste, at lærernes opfordring til deres elever om at bruge ordbøger i deres skolearbejde ikke harmonerer særlig godt med deres adgang til ordbøger i skolen, idet 93% af informanterne sagde, at de opfordrede eleverne til at anvende ordbøger mens kun 59% sagde, at der var adgang til ordbøger i klasseværelset. Svarene til dette spørgsmål blev sammenlignet med det skoleniveau, hvor informanterne underviste, og det viste sig at være stor forskel mellem niveauer. Især var det mange universitetslærere blandt informanterne som svarede ”nej” til spørgsmålet, og hvis man kun ser på grundskolen og den videregående skole, stiger procenttallet af dem, hvis elever har direkte adgang til ordbøger i deres klasseværelse til 65% som vist på Tabel 7.

TABEL 7. Har dine elever adgang til ordbøger i klasseværelset?

N = 72		Ja	Nej	I alt
grundskole	Antal	20	6	26
	%	77	23	100
videregående skole	Antal	27	19	46
	%	59	41	100
I alt	Antal	47	25	72
	%	65	35	100

Alligevel er forholdet overraskende lavt, og det er især den videregående skole, som står svagt i denne forbindelse.

6. Konklusioner

Udvalget af ordbøger, som er blevet udgivet i Island i løbet af de sidste to til tre årtier, deres udbredelse og brugen af dem ifølge vores resultater, samt den vægt som lægges på at oplære skoleungdommen i at anvende ordbøger, tyder på, at ordbøger alment har en forholdsvis stærk stilling i islandsk samfund. Vores informanter var generelt meget positive overfor islandske ordbøger, men samtidigt er der tegn på, at de er forholdsvis konservative i deres ordbogsbrug. Ifølge resultaterne fra vores spørgeundersøgelse er de først og fremmest fortrolige med den mest udbredte ordbog, dvs. den traditionelle ensproglige ÍO, og de fleste søger hovedsagelig de oplysningstyper, som er centrale i den, navnlig betydning. Derimod anvender de fleste informanter sjældnere andre ordbogstyper, bl.a. ordbøger som fokuserer på vejledning om sprogbrug, som fx synonym- og kollokationsordbøger, og søger sjældnere på oplysningstyper, som gælder fx brugen af ord og ordforbindelser såsom valens. Dette kommer især som en overraskelse da de fleste informanter hævdede, at de ofte(st) bruger ordbøger ved aktiv sprogbrug, fx når de skriver.

Referencer

Aðalnámskrá framhaldsskóla: Íslenska 1999.

<http://bella.mrn.stjr.is/utgafur/AFislenska.pdf> (3. juni 2008).

Aðalnámskrá grunnskóla: Íslenska 1999.

<http://bella.stjr.is/utgafur/AGislenska.pdf> (3. juni 2008).

Aðalnámskrá grunnskóla: Íslenska 2007.

http://bella.mrn.stjr.is/utgafur/adalnamskra_grsk_islenska.pdf (3. juni 2008).

Guðrún Kvaran 1988: Orðabækur og orðasöfn sem varða íslensku. I: *Orð og tunga* 1, 221–234.

ÍO = *Íslensk orðabók* 2002. 3. udgave, udvidet og revideret. Red.: Mörrður Árnason. (2 bind). Reykjavík: Edda.

(Webudgave: <http://snara.is/vefbaekur/>).

Íslezsk orðabók handa skólum og almennungi 1963. Red.: Árni Böðvarsson. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.

- Jón G. Friðjónsson. 1993: *Mergur málsins. Íslensk orðatiltæki, uppruni og notkun*. Reykjavík: Bókaklúbbur Arnar og Örlygs. (2. udgave, udvidet og revideret 2006. Reykjavík: Mál og menning.)
- Jón Hilmar Jónsson 1994: *Orðastaður. Orðabók um íslenska málnotkun*. Reykjavík: Mál og menning. (2. udgave, udvidet og revideret 2001. Reykjavík: JPV-útgáfa.)
- Jón Hilmar Jónsson 2002: *Orðaheimur. Íslensk hugtakaorðabók með orða- og orðasambandaskrá*. Reykjavík: JPV-útgáfa.
- Laufey Leifsdóttir 2008: *Íslensk orðabók í hálfu öld. Nokkur atriði um endurskoðun og endurnýjun Íslenskrar orðabókar. Orð og tunga* 10, 47–60.
- NFL = *Nordisk leksikografisk ordbok* 1997: Red.: Henning Bergenholz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén. Oslo: Nordisk forening for leksikografi/Nordisk språksekretariat.
- SOB = Jón Hilmar Jónsson 2005: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* (en CD udgave følger med). Reykjavík: JPV-útgáfa.

Ásta Svavarsdóttir
Arni Magnusson instituttet for islandske studier – leksikografisk afdeling
Neshagi 16
IS-107 Reykjavík
Island
asta@hi.is